

Kovács Szilvia

Az Arany Horda (1242–1502)

Jelen tananyag a Szegedi Tudományegyetemen
készült az Európai Unió támogatásával.

Projekt azonosító: EFOP-3.4.3-16-2016-00014

Miről szól ez a lecke?

Ebben a leckében Kelet-Európa egyik 13–14. századi nagyhatalmának, az Arany Hordának a történetéről fog olvasni.

Tanulási javaslat:

Ossza fel tartalmi egységekre a leckét. Érdemes a lecke olvasása során jegyzeteket készíteni és térképet használni. Végezze el a Nézze meg! feladattípusokat is. Ellenőrizze a megszerzett tudását a tesztekkel.

A lecke feldolgozásához szükséges idő: kb. 120 perc

Tartalom

1. Bevezetés	2
2. Az Arany Horda története	4
2.1. Orda Ulsz	4
2.2. Batu Ulsz	5
2.2.1. A Batu Ulsz a 13. században.....	6
2.2.2. Az Arany Horda virágkora	9
2.3. A zavaros évek (<i>bulgak</i>) (1359–1380).....	9
2.4. Toktamis (1380–1406)	12
2.5. Az Arany Horda végnapjai.....	14
3. Az Arany Horda jelentősége.....	14
Irodalom.....	16

1. Bevezetés

A Dzsingisz kán korában összeállított mongol törvénytár, a *dzsaszak* értelmében az uralkodói hatalom Dzsingisz nemzetségében, az **Arany nemzetségben** (*Altun urug*) öröklődött, és a birodalom a kán, illetve a káni család magántulajdona. Dzsingisz kán főfeleségétől, Börtétől született négy fia között a még életében felosztotta birodalmát. Elsőszülött fia, Dzsocsi és utódai kapták azoknak a népeknek a területeit, amelyeknek alávetésében Dzsocsi is részt vett, így Dzsingisz kán még életében az Irtis folyótól a Volgáig húzódó részeket adta neki, ugyanakkor még a meghódítandó nyugati területeket is örökölni jelölte ki számára. **Dzsocsi (nevének jelentése 'vendég')** azután született, hogy anyját, Börtét Dzsingisz kiszabadította a merkit fogságából, ezért származásával kapcsolatosan kérdések merültek fel, így ő és utódai nem tarthattak igényt a nagykáni címre. Ennek ellenére a többi fiúhoz hasonlóan ő is részesült a már meghódított népekből. (A mongolok más nomádokhoz hasonlóan nem területben, hanem népekben gondolkodtak. A meghódított népek természetesen bizonyos területen éltek, de osztozkodáskor mégis a népeket osztották el, nyilvánvalóan azokkal a területekkel együtt, ahol azok éltek.)

Mivel Dzsocsi még apja előtt elhunyt 1227-ben, ezeket a nyugati területeket fiai hódították meg. Az ott létrejövő birodalom tényleges alapítójának Dzsocsi életében kijelölt utódát, második fiát, **Batut (1227–1256)** tekintjük, aki a mongolok nagy nyugati hadjáratának, a tatárjárásnak a vezére volt.

!

Nézzen utána!

A 13. században összeállított *A mongolok titkos története* tartalmaz egy leírást az utódlás kérdéséről.

<https://terebeess.hu/keletkultinfo/titkos2.html> (a 254–255. passzusok)

Érdeemes megjegyezni, hogy a történet szerint Dzsingisz kán figyelmét az utódkijelölés fontosságára egyik felesége, Jiszüj-kadun hívta fel. Ez azért érdekes, mert bár a mongol társadalom patriarchális volt, nem volt szégyen a feleség tanácsát kérni és elfogadni.

A birodalom területe és felosztása

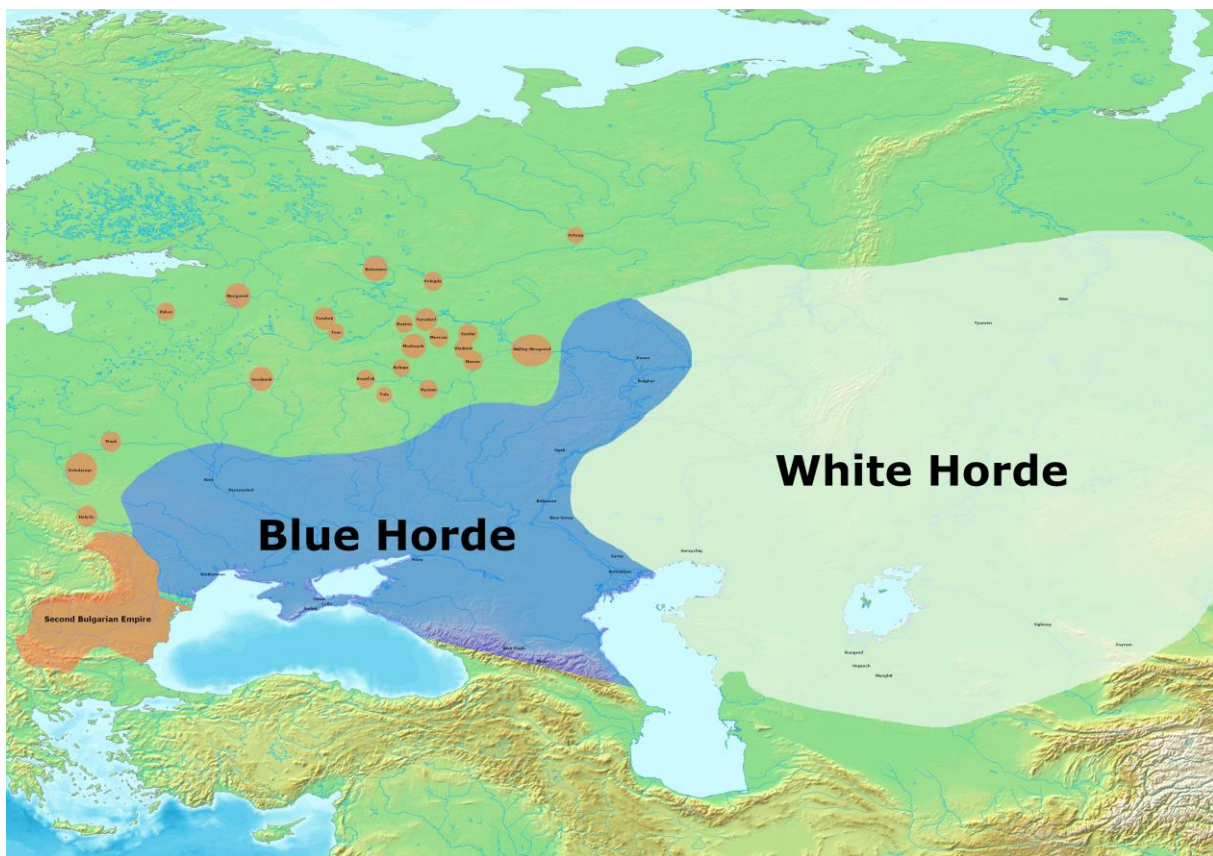
Dzsocsi utódainak birodalma észak–déli irányban a Volga és a Káma vidékétől a Krím félszigetig, a Kaukázus környékéig, valamint a Kaszpi-tenger és az Aral-tó közötti Üszt Jurt platóig, illetve az Amu-darja alsó, a Szir-darja középső folyásáig terjedt. Kelet-nyugati irányban az Irtis folyó felső folyása és az Al-Duna határolta.

A birodalom (*ulusz*) Dzsocsi utódai idején két részre, bal- és jobbszárnnyra oszlott. Az Urál folyótól nyugatra feküdt a **jobbszárnny**, a Fehér Horda (török *Ak orda*), amely **Batu** irányítása alatt állt. Míg a folyótól keletre eső területek, vagyis a **balszárnny**, a Kék Horda (török *Kök orda*) **Dzsocsi első fia, Orda** alá tartozott. E két szárny egy részbirodalmat alkotott ugyan, de ténylegesen függetlenek voltak egymástól. Fontos megemlíteni, hogy mind az Orda Ulsz, mind a Batu Ulsz további területekre tagolódott, de a nagyobb és a kisebb egységeket egyaránt az *ulusz* szóval jeölték.

A birodalom elnevezése

Dzsocsi utódainak birodalmára a történelemtudományban a 19. századtól az Arany Horda elnevezés használata honosodott meg, annak ellenére, hogy ez a név csak az Arany Horda megszűnte után, egy 16. századi orosz nyelvű krónikában tűnt fel először. Az elnevezés első tagja, az **arany** jelző eredetileg a **nagykáni udvar (ordu)** jelzője volt. A második tag, a horda a török eredetű **ordu/orda** szóból magyarázható, amelynek eredetileg '**jurta, szálláshely, vagyis tábor**' jelentése volt, ebből lett később '**az uralkodó szállása, udvara, szállásterülete, országa**' jelentés.

A 13. századi forrásokban a birodalmat nevezték a legjelentősebb meghódított területéről **Desti Kipcsak**nak '**Kipcsak pusztának**', Dzsocsiról **Ulsz Dzsocsinak** vagy Dzsucsijev ulusznak (Dzsocsi ulusának), később az orosz forrásokban a jelző nélküli Horda is szerepelt. A 14. századi muszlim forrásokban Özbeg kán, a század legjelentősebb uralkodója után Ulsz Uzbak '**Özbeg Ulsz**' a neve, de a szárnyak vezetőinek nevével, **Ulsz Orda** és **Ulsz Batu** is megjelenik.

1. ábra: Az Arany Horda két szárnya. A térképen még az újabb eredmények előtti hagyományos elképzelésnek megfelelően a nyugati szárny, vagyis a Batu Ulsz neve a Kék Horda, míg a keleti szárnyé, az Orda Ulsz a Fehér Horda. A barnával jelölt területek a mongolok vazallusai és adófizetői voltak.

forrás: https://en.wikipedia.org/wiki/Golden_Horde#/media/File:Golden_Horde_1313.jpg

2. Az Arany Horda története

Az alábbiakban az Arany Hordát alkotó két ulus, az Orda Ulsz és a Batu Ulsz történetét elkülönítve vázoljuk fel, az utóbbira jóval nagyobb hangsúlyt fektetve jelentősége következtében. Az egész ulus történetét alapvetően két korszakra tagolhatjuk: az első az **1236** (a nagy nyugati mongol hadjárat kezdete) és **1359** (a Batu-ág kihalása) közötti időszakra datálható. A második korszak pedig az **1360-as évek és 1502** (az Arany Horda bukása) közé tehető.

2.1. Orda Ulsz

A keleti, vagyis a balszárny, Orda ulusának alapjai már Dzsocsi halálának évében, 1227-ben **az Irtistól az Urál folyóig terjedtek**. Az ulus korai központja az Ala-kölnél (ma Kirgizisztánban) volt, majd később átkerült jóval nyugatabbra, a Szir-darja középső folyásánál levő **Szignak** városába (ma Kazahsztánban). Az ulus politikatörténetének négy korszakát különítik el:

1) Orda és utódai Batunak és leszármazottainak voltak alárendelve. A mongoloknál, mint általában a steppei népeknél ugyan hagyományosan a keleti szárny volt az előkelőbb, azonban a nagy nyugati hadjárat (1236–1242) után a Batu Ulusz politikai és gazdasági jelentősége miatt átvette a vezető szerepet. 2) Az 1280-as években viszonylagos függetlenséget élvezett az ulusz Orda unokája, Köcsü (vagy Konicsi) az ilkánokkal és Kubilájjal való jó kapcsolatainak köszönhetően. 3) Azonban az 1320-as években kitört belső harcok következtében ismét alárendelődtek a nyugati szárny egyik legjelentősebb uralkodójának, Özbeg kánnak. 4) 1359, a Batu-ág kihalása után az egész Arany Hordát megrázó belharcok törtek ki, amelyek egészen 1380-ig tartottak. Ezen időszak, a **bulgāq (zavaros évek)** idején a balszárnny nemcsak visszanyerte függetlenségét, de az Arany Hordát utoljára egyesítő kán, Toktamis is a Fehér Horda hercege volt.

Fontos!

A szakirodalomban előfordul, hogy fordítva értelmezik a Kék Horda és a Fehér Horda területét, mert az Arany Horda történetét érintő perzsa források észak felé tájoltak, így szerzőik keleten helyezték el a jobbszárnnyat (Fehér Horda) és nyugaton a balszárnnyat (Kék Horda). Ezzel szemben a mongolok dél fele fordulva tájoltak. A török nyelvű belső források is azt igazolják, hogy nyugaton volt a Fehér Horda, keleten pedig a Kék Horda.

2.2. Batu Ulusz

A Batu Ulusz csak **1242-ben**, a nagy nyugati hadjárat után jött létre, és **az Uráltól az Al-Dunáig terjedt**. Az uluszhoz sok letelepedett, földművelő népesség tartozott, így a Volga–Káma vidékén a **volgai bulgárok** közvetlenül, a **rusz fejedelemségek** vazallusként, a későbbi **Moldva területén élők** pedig adózóként. Maguk a mongolok lényegében a steppei területeken maradtak, Batu a tatárjárás után a Volgától keletre „telepedett le”, vagyis a Volga bal partján nomadizált nagyjából a mai Szaratov és Asztrahán között. Birodalmukban **számos jelentős város** virágzott (pl. Kaffa, Szudak a Krím félszigeten, Tana a Don folyó torkolatánál), miután ők maguk is támogatták a városok fejlődését. Sőt, néhányat maguk is alapítottak, mint például Batu a mai Asztrahántól mintegy 110 kilométerre északra fekvő Ó-Szarájt (vagy Batu-Szaráj), vagy Özbeg a mai Volgográdtól 85 kilométerre keletre Új-Szarájt (vagy Berke-Szaráj). Az ulusz központja egészen Özbeg kán koráig (1312/3–1341) Ó-Szaráj volt.

Tudta?

A mongol *ulusz* eredetileg népek feletti hatalmat jelentett, és csak később kapott területi jelentést. A mongolok *ulusz-nak* nevezték az egész birodalmat (Jeke Mongol Ulusz, azaz Nagy Mongol Birodalom), mind pedig a Dzsingiszidáknak örökletes használatra átadott nép- és birodalomrészeket.

Nézzen utána!

A pápai ferences követ, Plano Carpini-beli Johannes 1246 tavaszán járt Batu ordujában (mobil udvarában). Olvassa el a ferences leírását!

<https://mek.oszk.hu/06100/06172/html/julianus0015.html> (IX. fejezet 17. passzus)

Az ugyancsak ferences Rubruki Willemus térítési szándékkal indult a Mongol Birodalomba, ő 1253 és 1254 őszén kétszer is járt Batu ordujában. Olvassa el, hogyan fogadták a ferenceseket!

<https://mek.oszk.hu/06100/06172/html/julianus0020.html> (XIX. fejezet 4–8. passzus)

2.2.1. A Batu Ulusz a 13. században

Batu 1256-ban bekövetkezett halála után gyors egymásutánban fia, a Keleti egyház híve (kevésbé pontos terminussal: nesztoriánus keresztény) **Szártak (1256–1257)**, majd unokája Ulagcsi következett az Arany Horda kánjai sorában. 1257-ben pedig **Berke (1257–1266)**, Batu öccse lett a kán. Az ő uralkodásának idejére esett az Ilkánida Birodalom megalapítása. Mivel a Kaukázus vidéke addig az Arany Horda érdektérülete volt, ezt veszítették el azzal, hogy Hülegü szerezte meg a történeti Azerbajdzsán (kb. a mai Dagesztán, Azerbajdzsán és Északnyugat-Írán) területét. Az **Ilkánida Birodalom létrejötte** hosszantartó **összetűzésekhöz vezetett** a Dzsocsidák és a Hülegidák között. Az **ellentétek okai gazdasági-politikai jellegűek** voltak: egyrészt az iráni Tebriz és Marágá jövedelmei, másrészt pedig a jó legelőkben gazdag azerbajdzsáni területek miatt. Ugyanakkor **vallási színezete** is volt a testvérharcnak, ugyanis Berke a Dzsingiszidák közül elsőként tért át az iszlám vallásra, Hülegü pedig 1258-ban elpusztította a korabeli muszlim civilizáció központját, Bagdadot.

A **Dzsocsidák** természetes **szövetsége** rokonaikkal, a Hülegidákkal szemben az a mamluk **Egyiptom** volt, amely a bagdadi kalifátus bukása után a térség legjelentősebb muszlim birodalma lett, és amelynek serege 1260-ban a mai Izrael területén levő Ajn Dzsálútnál megállította a nyugat felé nyomuló Hülegidákat. A mamluk Bajbarsz szultán már 1261-ben követeket küldött Berkéhez, gratulált neki, amiért felvette az iszlámot, és szövetséget ajánlott a hatalmát fenyegető Hülegidákkal szemben. Az iszlám és a közös ellenség mellett Egyiptomot **kereskedelmi érdekei** is az Arany Hordához kötötték, ugyanis a kelet-európai mongol birodalomból

szerezte be azokat a **katonai rabszolgákat**, akiket később hadseregébe sorozott be (2 hajónyi rabszolga/év).

Möngke nagykán halála (1259) után, a testvérei között kitört hatalmi harcot követően az 1260-as években az **Arany Horda teljesen független lett a nagykáni hatalomtól**. A politikai és gazdasági önállósodás egyik jellemzője, hogy az arany hordai uralkodók a saját nevükkel **pénzt verettek**. Az első ilyen Mengü Temür kán (1266–1282) volt, akinek *de jure* is független uralkodói mivoltát a nevével különböző helyeken

(Szarájban, Bulgarban, Hvárezmben és Krímben) vert pénzek is bizonyítják. (Ezzel szemben a balszárnny kánjai csak a 14. század második felében kezdtek el saját pénzt veretni.)

Még Berke kán korában jelent meg és tett szert egyre nagyobb hatalomra **Nogáj**, aki Dzsocsi hetedik fiának, Boalnak volt a leszármazottja. Fokozatosan növekvő hatalma a Dontól nyugatra az Al-Dunáig húzódó területekre és a Krím félszigetre is kiterjedt. Mengü Temür kán halála után gyakorlatilag „**káncsinálóként**” egymás után három kánt, Tudá Mengüt (1280–86/7), Telebugát (1286/7–91) és Toktát (1291–1312) ültette a hatalomba. Nogáj **hatalma a kánokéval vetekedett**. A korabeli orosz források is cárnak, azaz kánnak nevezték. Ő maga az 1260-as évek elején felvette az iszlámot, de a mongolok hagyományos vallási politikáját követve, területén engedélyezte a különböző vallások gyakorlását. Neki magának két keresztény felesége is volt. Egyiküket, VIII. Palaiologosz Mihály bizánci császár természetes (nem feleségtől, hanem ágyastól született) leányát, Eufrozinát 1272-ben vette feleségül, miután a Balkán-félszigeten szövetségre lépett a bizánciakkal. A másik feleségét, Jajlak katunt – minden bizonnyal Nogáj beleegyezésével – 1286-ban a ferencesek keresztelték meg.

Nogáj nyugati politikájában nemcsak a Balkán volt jelentős, de az ő, illetve Telebuga kán vezetésével a mongolok Erdély (ún. második tatárjárás, 1285) és a lengyel területek ellen (1287) is vezettek portyákat.

2. ábra: Cseke ezüstdirheme

Forrás:

<https://en.numista.com/catalogue/pieces150770.html>

3. ábra: Az ún. második tatárjárás ábrázolása a Képes krónikában

forrás: <https://hu.wikipedia.org/wiki/Tat%C3%A1rj%C3%A1r%C3%A1s#/media/F%C3%A1jl:Mon-golsInHungary1285.jpg>

Az 1280-as években Nogáj és fia, Cseke a mai romániai Dobrudzsára is kiterjesztették hatalmukat. Itt, Szakcsiban (ma Isaccea, Románia) verettek nevükkel pénzeket. 1296–1301 között gyakorlatilag Nogáj és fia területei önálló kánságot alkottak. Mivel ezek a területek az Arany Horda leggazdagabb területei voltak, a Nogáj által hatalomba segített kán, Tokta (1291–1312) haddal vonult ellenük. A Bug folyónál vereséget szenvedett Nogájt Tokta egy rusz harcosa fejezte le.

Az Arany Horda történetének magyarországi szakértője, Vásáry István szerint Nogáj halálával az Arany Horda történetének egy jelentős szakasza zárult le. Bár tevékenysége idején hatalmi harcok zajlottak a birodalomban, és nyilvánvalóan Nogáj „mozgatta a szálakat”, életében az Arany Horda befolyási övezete jelentősen kiterjedt, miután Nogáj a Bizánci Birodalomban és a II. Bolgár Cár-ságban is komoly befolyásra tett szert. Az uralma alatt élő különböző török nyelvű törzsek tudati egységbe kovácsolódva Nogáj halála után is együtt maradtak. A 15. században átköltöztek az Urál–Emba folyók vidékére, ahol a saját vezéreik alatt élő nogáj hordák egyik arany hordai utód-kánság hatalmát sem ismerték el. A népi tudatukat és a 15–16. századra kialakuló nyelvüket mai napig őrzik a Kaukázus északi részén élő nogáj tatárok.

2.2.2. Az Arany Horda virágkora

Az erős kezű Tokta kánnal egy több évtizedes virágkor köszöntött be a birodalom történetébe. **Tokta (1291–1312), Özbeg (1312/13–41) és Dzsánibek (1342–1357) kánok** uralkodása idején **virágzott** a birodalomban a **kereskedelem és városi kultúra**. E három kán alatt megindult a **muszlim mintájú államigazgatás** kiépülése, bár maga a birodalom lakossága még nem volt muszlim. A birodalom iszlamizációja több fázisban történt, a meghódított volgai bulgároknak köszönhetően a Volga vidékén már a 10. századtól jelen volt az iszlám, ami azonban épp a mongol hódítás következtében egy időre jelentéktelenné vált, de a transzoxániai oázisvárosokból és a Kaukázuson át újra megjelent. A muszlim Berke és Nogáj, de a mongolok ősi hitét követő Tokta valláspolitikája is hozzájárult **az iszlám terjedéséhez**. Özbeg korában pedig a vezető réteg nagy része már muszlim volt, azonban a steppei nomád népek között csak a 16. században lett meghatározó.

Politikai téren is sikeres a korszak, a két szárny egységes, központi irányítás alatt áll. A belpolitikai stabilitásnak köszönhetően virágzott a kereskedelem. Özbeg az 1330-as években új várost alapított a Volga mellett, ez lett Új-Szaráj, amely a kereskedelem szempontjából kedvezőbb helyen feküdt, mint a Batu alapította Ó-Szaráj. Özbeg uralkodása az Arany Horda fénykora. Erre utal, hogy a muszlim források a kán nevével jelölik az országot (Ulusz Uzbek, ill. mamlakat-i uzbaki). Halála után fia, Dzsánibek szerezte meg a hatalmat, akinek évszázados harcok után életének utolsó évében sikerült visszaszerezni Azerbajdzsánt. Dzsánibek után fia,

Ibn Battúta arab utazó az 1330-as években járt Szarájban. Azt írja, hogy széles utcái és nagy piakai vannak. Maga a város akkora, hogy csak egy nap alatt tudták körbelovagolni. A városban külön negyedekben élnek mások mellett mongolok, ruszok és bizánciak. Az iraki, egyiptomi és szíriai kereskedők fallal körülvett negyedben laknak, hogy áruik biztonságban legyenek.

Berdibek (1357–1359) az utolsó Batu-leszármazott, az ő halála után belharcokba sodródott az Arany Horda.

2.3. A zavaros évek (*bulgak*) (1359–1380)

1359 után gyakorlatilag az Arany Horda megszűnt létezni egységes politikai államként. E két évtizedben mintegy **huszonöt kán uralkodott** az írott és a numizmatikai források alapján. A birodalomban zajló anarchiából a **litvánok** és a korábban az Arany Horda függésében levő

ruszok húztak hasznát, olyannyira **megerősödtek**, hogy később, a 15. század folyamán aktívan be tudtak avatkozni a hanyatló, majd a haláltusáját vívó Arany Horda politikájába.

Erre az időszakra **az Arany Horda** végleg **kiszorult a Balkánról**, a korábban a mongolok ellenőrizte **Moldva és Havasalföld a Magyar Királyság hűbérese lett**. Az arany hordai belviszályokat kihasználva a litvánok 1362-ben megszerezték Podóliát, majd Kijev városát is, bár feltehetően a 15. századig adóztak a Hordának a megszerzett területek után. Keleten pedig 1361-ben **Hvárezm függetlenedett**.

Ezekben az években két erő vetélkedett a Volga vidéki központi területekért. Az egyik a nem Dzsingiszida leszármazott **Mamaj emír** volt, aki a tényleges hatalmat gyakorolva uralta a Volgától nyugatra, az észak-kaukázusi, a mai dél-oroszországi területeket és a Krímet. Mamaj újabb „káncsinálóként” különböző **bábkánokat támogatott** a hatalomba. Miután a balszárnny politikai jelentősége megnövekedett, egymás után jelentek meg a Volga vidékén az Orda Ulusz-ból származó kánok és kánjelöltek. Legtöbbjük csak Szaraj és a Volga vidékét tudta megszerezni, azt is csak rövid időre, mert a Volgától nyugatra Mamaj és bábkánjai uralták a területet. A rusz fejedelmek függetlenségi törekvései is gondot okoztak Mamajnak, aki kiváló politikusként felismerte, hogy az 1320-1330-as években felemelkedő Moszkva már komoly veszélyt jelent. Ezért 1380. szeptember 8-án Kulikovó mezején összecsapott a más rusz fejedelmek által támogatott moszkvai fejedelemmel, Dmitrij Donszkojjal, azonban a csatában alulmaradt, és kénytelen volt visszavonulni.

4. ábra: A kulikovói csata egy 17. századi miniatúrán

forrás: <https://hu.wikipedia.org/wiki/Mamaj#/media/F%C3%A1jl:Kulikovo05.jpg>

A Kék Horda egyik uralkodója, Urusz kán (1368–1377) nemcsak teljesen önállósult, de nyíltan beavatkozott az Arany Horda belharcaiba, 1377-ben pedig Szarájt is megszerezte. Nem sokáig örvendhetett azonban a sikerének, az általa megöletetett testvérének a fia, Toktamis hátbatámadta. **Toktamis** apja halála után **Szamarkandba menekült** az ottani emírhez, Timur Lenkhez, a csagatajidák transzoxániai kormányzójához. **Timur Lenk**ben feltehetően már ekkor körvonalazódtak azok a tervek, hogy újra egyesíti a mongol területeket, bár maga nem volt Dzsingiszida leszármazott. Tehát nem volt számára előnyös egy erős Kék Horda, ezért nemcsak

befogadta, hanem Urusz ellensúlyozására **sereggel is támogatta** a hatalom megszerzésben **Toktamist**, aki ennek köszönhetőn 1378-ban megszerezte a Kék Horda feletti hatalmat. Ezt bizonyítja, hogy a fővárosban, Sziginakban 1378–1379-ben érmét veretett. 1380-ban pedig már Szarájt is megszerezte.

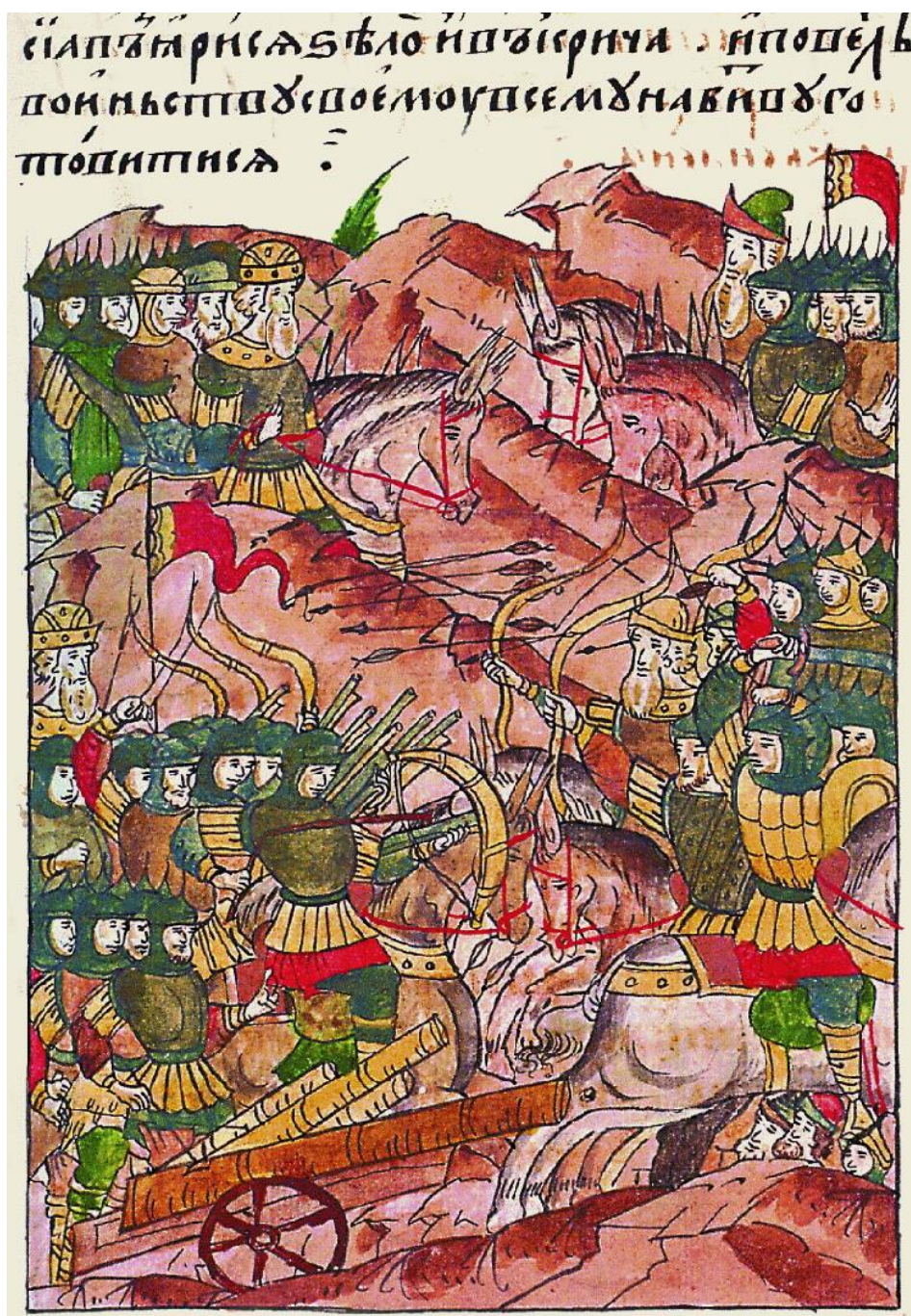
2.4. Toktamis (1380–1406)

Szaráj elfoglalásával Toktamis az Arany Horda kánja lett, és megszakításokkal ugyan, de utoljára az ő uralma alatt **állt egységes vezetés alatt a birodalom**, azaz a nyugati és keleti szárny. Szaráj megszerzése után a hatalmára fenyegetést jelentő, a kulikovói vereség után meggyengült **Mamaj** ellen vonult, akinek **seregét legyőzte**, Mamaj Kaffába menekült, ahol a genovaiak megölték. Toktamis ezután Moszkva ellen fordult, és 1382-ben elfoglalta, **helyreállította a rusz fejedelemségek feletti hatalmat**, amelyek ismét adót fizettek a mongoloknak, és még a kulikovói győztes, Dmitrij Donszkoj is kénytelen volt fiát túszként Toktamis udvarába küldeni.

Birodalma hatalmas, de **gazdaságilag gyenge** volt, fontosak lettek volna a krími, azerbajdzsáni és a hvárezmi városok, de Azerbajdzsán és Hvárezm ekkor Timur Lenk uralma alatt állt. Ezért Toktamis korábbi támogatója ellen fordult, 1386-ban Azerbajdzsán fővárosát, Tebrizt foglalta el, majd 1387-ben Transzoxánia ellen vonult. Timur ekkor Dél-Íránban harcolt, a hírek hallatán azonban visszafordult, elfoglalta Hvárezmet, fővárosát, Ürgencset lerombolta, lakosságát Szamarkandba telepítette.

Timur végül két nagy hadjáratban győzte le korábbi támogatóját. Előbb 1391-ben a Konducra mellett (a mai Szamarától északra ömlik a Volgába) mért hatalmas vereséget Toktamis seregére, de a kánnak sikerült a litván nagyfejedelemhez menekülnie. 1394-re újból megerősödve Timur perzsiai területei ellen támadt. **Timur Lenk** 1395 áprilisában **a Terek melletti csatában** ismét **legyőzte** Toktamist, majd felismerve, hogy a kán az arany hordai városoknak köszönhetően újból megerősödve továbbra is veszélyt jelent, 1395–1396 folyamán szisztematikusan **felprédálta és elpusztította az Arany Horda városait**. Az egykor forgalmas városok, karavánutak csomópontjai, a jelentős kézművességgel és virágzó muszlim kultúrával rendelkező Sziginak, Asztrahán, Új-Szaráj, Azov és az 1388-ban lerombolt hvárezmi főváros, Ürgencs elvesztése nemcsak az Arany Hordát rázta meg, de az e városokon keresztül zajló eurázsiai kereskedelemnek is komoly csapást jelentett. Toktamis ismét összeszedve magát a litván nagyfejedelem, Vitold (1392–1430) és szövetségesei támogatásával 1399-ben a Vorszklá folyónál összecsapott az Arany Horda új kánjával, Temür Kutluggal (1397–1399/1400) és

beglerbégével, Edigüvel, de vereséget szenvedett. A hatalmát veszített Toktamis 1406-ban a szibériai Tümenben (ma Tyumeny) halt meg.

5. ábra: A vorszklai csata egy 16. századi miniatúrán
forrás: http://www.varvar.ru/arhiv/slovo/bitva_na_vorskle.html

2.5. Az Arany Horda végnapjai

Városai elpusztítása után az Arany Horda többé nem állt talpra, a **hatalmi harcok** tovább gyengítették a birodalmat. A 15. század első két évtizedében egy harmadik „kán csináló”, a nogáj hordához tartozó mangit törzs vezetője, Edigü szerepe jelentős, de a birodalom széthullását ő sem tudta megakadályozni. A **litvánok és a ruszok egyre erősebbek lettek**, és a század közepére a rusz fejedelemségek már csak névleg függtek az Arany Horda politikai örökösének számító és a Volga-delta és a Dnyeper vidékére szorult Nagy Hordától.

A 15. század folyamán a Nagy Horda (törökül Ulug Orda) mellett további hatalmak jelentek meg az egykori Arany Horda területén: előbb a **Kazáni Kánság (1438–1552)**, majd néhány évvel később litván támogatással a **Krími Kánság (1441/2–1783)**. Miután a Nagy Hordát a krími kán és a moszkvai nagyfejedelem felmorzsolta, területén létrejött az **Asztraháni Kánság (1502–1556)**. Végül e kánságok fokozatosan Oroszország uralma alá kerültek.

3. Az Arany Horda jelentősége

A Nagy Mongol Birodalom egyik legnagyobb területű részuluszaként a sok etnikumú és nyelvű birodalom Kelet-Európa meghatározó hatalma volt a 13. század közepétől a 14. század második feléig. Dzsingisz legidősebb fiának, Dzsocsinak szánta a területet, a birodalom tényleges alapítói azonban Dzsocsi fiai, Batu és Berke voltak. Az előbbi a birodalmi kereteket alkotta meg, míg a második tartós államhatalommá szervezte a birodalmat. A már Batu idejében *de facto* önálló birodalom az 1260-as években *de jure* is függetlenné vált a Kínában székelő nagykánoktól. Külpolitikai kapcsolatainak köszönhetően jelentős befolyással rendelkezett a Balkánon is. Az Azerbajdzsán miatt rokonaikkal, a Hülegidákkal elmérgesedő viszony miatt szoros diplomáciai kapcsolatai voltak a mameluk Egyiptommal.

A birodalomtól függő rusz fejedelemségek uralkodóinak előbb a nagykáni udvarba, majd az Arany Horda központjába kellett menniük uralmuk káni megerősítéséért, valamint be kellett fizetniük az adót. Két olyan, az adórendszer megszervezését célzó népesség-összeírásról tudunk, amelyek a rusz fejedelemségek területét érintették. Először 1257-ben jelentek meg az összeírást vezető és adókat behajtó tisztségviselők (török nevük *baszkak*, mongol elnevezésük *daruga*), majd 1273-ban került sor a második összeírára. Ugyanakkor fontos kiemelni, hogy az Arany Horda uralkodói a rusz egyház számára szabad vallásgyakorlást biztosítottak, és a 13–14. század folyamán több oklevélben (mongol *dzsarlig*, török *jarlik*) is megerősítették a papság adómentességét. Vagyis a megkülönböztetett helyzetben levő rusz egyháznak adott

jarlikok megerősítették az egyházi tulajdon, a kultikus épületek és tárgyak, illetve az egyházi személyek integritását.

Nemcsak a **rusz egyház**, hanem a **nyugati keresztény térítők** is többnyire **szabadon tevékenykedhettek** a birodalom területén annak ellenére, hogy már Berke idejében elkezdett terjedni az iszlám, majd Özbeg és Dzsánibek korában már a birodalom elitje is muszlim volt.

Az Arany Horda uralkodói nem költöztek be a meghódított földműves civilizációk területére, hanem a steppén maradtak. Ennek ellenére **támogatták a kereskedelmet, a kézművességet és a városiasodást**. A Krím félszigeten megtelepedett itáliai kereskedőknek köszönhetően jelentős hasznuk származott a luxusjavak (gyöngy, drágakő, fűszer, prém, kaviár), a gabona és a rabszolgák kereskedelméből.

A birodalom steppei területeit különböző (oguz és kipcsak) török nyelvet beszélő nomád népek lakták, de jelentős volt a keresztény lakosság is a meghódított Rusz fejedelemségeknek és a Krím félszigeten élő görög, örmény, itáliai kolóniáknak köszönhetően. A steppén maradó **mongol elit**, amely a teljes lakosságnak csak egy kis részét alkotta, fokozatosan **eltörökösödött**, a kancelláriában a hivatalos írás az ujjur írás volt, és talán már a kezdetektől a török nyelvet használták.

A birodalom **hanyatlásához** a 14. században egy jelentős **lehűlés**, majd a **pestis** vezetett, amely Közép-Ázsia irányából érte el a negyvenes évek közepére a központi területeket és a Krím félszigeti városokat. A birodalmon több alkalommal is átsöprő járványt **belharcok**, **Timur Lenk** hadjáratai és **pusztításai**, illetve ennek következményeként külpolitika elszigetelődés súlyosbították. A végül a Nagy Horda bukásával (1502) eltűnő Arany Hordának azonban nemcsak a területén létrejövő kánságok tekinthetők utódainak. A hosszú mongol fennhatóság jelentős hatást gyakorolt az orosz intézményrendszerre és történelemre is.

Tudta?

Hogy Özbeg kán korában több, név szerint ismert magyar ferences tevékenykedett az Arany Hordában? Egy közülük, Magyarországi Éliás Özbeg kán Tinibek nevű fiának volt a bizalmasa, és mongol szolgálatban még a pápai udvarban is járt követségben.

Irodalom

Allsen, Thomas T.: The Princes of the Left Hand: An Introduction to the History of the Ulus Orda in the Thirteenth and Early Fourteenth Centuries. *Archivum Eurasiae Medii Aevi* 5 (1985 [1987]) 5–40.

Ivanics Mária: *Hatalomgyakorlás a steppén. A Dzsingisz-náme nomád világa*. Budapest – Szeged: MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont Történettudományi Intézet – MTA–SZTE Turkológiai Kutatócsoport, 2017.

Vásáry István: *Az Arany Horda*. Budapest: Kossuth, 1986.

Vásáry, István: The Jochid realm: the western steppe and Eastern Europe. In: *The Cambridge History of Inner Asia. The Chinggisid Age*. Edited by Nicola Di Cosmo, Allen J. Frank, Peter B. Golden. Cambridge: Cambridge University Press, 2009, 67–86.